

УКРАЇНСЬКА
МОВА І ЛІТЕРАТУРА
В ШКОЛІ

4

1966

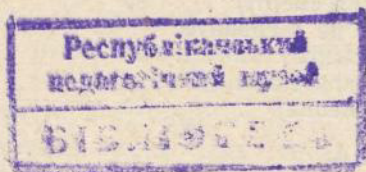
УКРАЇНСЬКА МОВА І ЛІТЕРАТУРА В ШКОЛІ

МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ МІНІСТЕРСТВА
ОСВІТИ УРСР

Шістнадцятий рік видання

18852 / 2655 н.с.с.

ЗМІСТ

Стор.

Б. М. Калмановський — Пошуки і перспективи 3

ПИТАННЯ ФІЛОЛОГІЇ

К. П. Волинський — ...І через почуття 8
О. М. Масюкевич — Звертання в мові художніх творів Т. Г. Шевченка 17
Л. Л. Гумецька — Сучасні тенденції у творенні назв українських населених пунктів 24

МЕТОДИКА ЛІТЕРАТУРИ

О. Р. Мазуркевич — Головна проблема методики літератури 29
Г. П. Калиниченко — Виховання образного мислення 41
І. С. Бацій — Спостереження над стилем роману «Прапороносці» 48
Є. Й. Лоповок — Урок-бесіда про позакласне читання 53

МЕТОДИКА МОВИ

С. Ф. Бондаренко — Суфіксальне творення прикметників 56
О. П. Ярмоленко — Повторення морфології у 6 класі 60
І. П. Коротченко — Навчати на екскурсіях 67

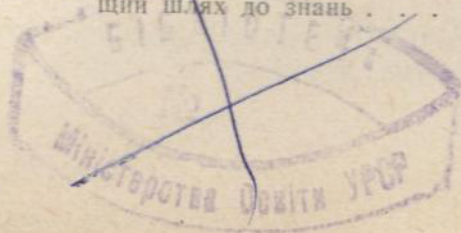
Учителі початкових класів

Г. Лескова, Н. Вайниток — Найкращий шлях до знань 72

4

КВІТЕНЬ
1966

Видавництво
«Радянська школа»
Київ

К. П. ВОЛИНСЬКИЙ

...І через почуття

У нас часто наводять відомі слова Маркса про те, що ідея стає матеріальною силою, коли оволодіє масами. Однак значно рідше згадують другу половину цього висловлювання, де говориться, що ідеї кожна людина освоює по-своєму, не тільки через розум, але і через почуття.

...І через почуття. Це положення має принципове значення не лише для ідей суспільно-соціальних, політичних, економічних і т. п., а й особливо для ідей художніх, для мистецтва взагалі. Адже сама природа образного мислення двоєдина: її невід'ємними складовими частинами є мисль і почуття, «раціо» і «емоціо». І тільки при їх органічному злитті можливий отой феномен мистецтва, який зумовлює і уможливорює активне сприйняття, прилучає читача (глядача) до своєрідної співучасті в художньому пізнанні життя, допомагає «виробленню» його (читача) ставлення до дійсності.

Споконвіку, відколи існує мистецтво, художники — свідомо чи й підсвідомо — прагнули віднайти шляхи до людського серця, робили все, аби зачепити струни душі людської, бо відчували і розуміли, що шлях до розуму пролягає через серце, мріяли, кажучи словами поета, «глаголом жечь сердца людей...»

Особливо гостра проблема двоєдиної єдності сприймання, в якому органічно зливаються, дружно «співробітничать» чуттєвий і мислительний елементи, стоїть перед нашими сучасними письменниками. Адже перед ними відкриті найширші потенціальні можливості (про які класики свого часу і мріяти не могли) для завоювання справді масового, народного читача. Однак ті можливості так і залишаються всього лише можливостями в потенції, якщо твір усією своєю емоційно-образною системою не братиме читача за живе, не зачіпатиме найсокровеннішого в його душі. Без цього всі найкращі авторські наміри будуть марними, всі глибокі й оригінальні думки залишаються всього лише «ідеями в собі». Бо, як говорив В. І. Ленін, без людських емоцій немає і не може бути людських пошуків істини, її сприйняття. Тим більше істини (ідеї) художньої, яка в силу своєї специфіки й має доноситись до читача тільки в образно-емоційній формі.

Тим часом у своїй повсякденній критично-літературознавчій роботі ми ще часто ніби забуваємо про оту двоєдиність активного сприйняття витворів мистецтва і, чи не в силу сумнозвісної вульгарно-соціологічної «звички», чи, може, подеколи й з причин власної естетичної і емоційної «глухоти», — всю розмову про твір (явище літератури) зводимо тільки до соціологічного аналізу його ідей, образів тощо.

¹ Стаття може бути використана при огляді новин української літератури у 9—11 класах.

Ігнорування ж естетичної суті літератури, сили її емоційного впливу часом призводить до справжніх парадоксів. Хіба не трапляється у нас, що критики й літературознавці на всі лади вихваляють, підносять якийсь твір (як правило, за «правильність» його ідей, «потрібність» проблематики), дивись, його навіть у шкільній хрестоматії вміщують, а читач не приймає того твору, засуджуючи його найвищою і найстрашнішою мірою покарання — своєю байдужістю, а учні вивчають той твір, ніби ковтають гіркі таблетки...

Нинішня художня практика, зокрема й української прози, дає нам чимало вдячних (а часом і невдячних) прикладів сили емоційного впливу, аналізу того, як великий емоційно-образний заряд твору навстіж відкриває йому читацькі серця.

Тут і хотілося бодай коротко спинитись на кількох показових щодо цього випадках, придивитися до деяких з тих прийомів, завдяки яким сучасні письменники прагнуть досягти якомога більшої сили емоційного впливу на читача, залучити його до активної співучасті у творчому роздумі про час і людину.

Критика вже багато писала про один з найвизначніших творів останніх років — роман О. Гончара «Тронка». Справедливо відзначалась актуальність і широта проблематики твору, велика смислова ємкість його ідейно-образної системи. Слушно йшлося про те, що в романі змальована широка панорамна картина сучасного життя. Причому життя те подане динамічно: в русі, в боротьбі суперечностей, у своєму розвитку. Підкреслювалось і те, що в численних героях твору ми впізнаємо наших сучасників, людей, щедрих на добро і на труд, красивих і ніжних, чесних і духовно змістовних, справжніх інтелігентів духу.

Однак значно менше спинялась критика на тому, що саме «чудесний сплав» великої змістової навантаженості образів таких, приміром, героїв, як старий чабан Горпищенко і капітан далекого плавання Дорошенко, Левко Брага і Лукія Рясна, Ліна Яцуба, Тоня, Віталік, з високим авторським хвилюванням, душевним просвітленням і сердечною піднесеністю і зробили цих героїв для читача близькими й цікавими друзями, знайомство з якими збагачує, підносить і облагороджує.

Багату поживу для спостережень і роздумів про силу емоційного впливу і засоби, якими він досягається, дає й одна з найбільш драматично й чуттєво насичених новел роману — «Полігон». Яка «густа» своїм підтекстом уся ця новела, а надто ні з чим не зрівнянна за своїм трагізмом і силою емоційної напруги сцена смерті і похорон маленької Оленки. Як зі всією, сказати б, необхідністю підводить вона до болісних, глибоких роздумів про великі питання часу.

Власне, сама сцена похорону — то кульмінація, в якій «тиск» почуттів доходить своєї критичної точки і вибухає, виривається з тісної оболонки душевно-емоційного світу персонажа, заповнюючи душевний світ читача, різко міняючи його тональність. Той «тиск» нагнітається автором поступово. Спочатку навіть дещо інформативно-спокійна розповідь про історію життя-подвигу колишнього льотчика-аса, нині начальника полігону Уралова. В душі нашій уже зароджуються симпатії до цієї мужньої, вольової і скромної «людини обов'язку й честі, людини, що ради справи, ради товариша готова на самопожертву». Почуття наші до неї хоча й хороші (які виникають до кожної хорошої людини при ближчому знайомстві), але спокійні, «температура» їх нормальна.

Далі, знаючи вже, як досі в житті Уралова багато було тяжкої праці, «лютої відданості ділу», готовності віддати себе боротьбі за життя, за його красу («кротом стану, снарядом, ракетою стану») і так мало свого, людського, особистого щастя, ми радіємо за нього, коли, ніби у винагороду за сподвижницьке служіння людям, справі, у винагороду за всі дотеперішні сімейні незгоди, і йому усміхнулося

щастя чарівною усмішкою Оленки, і наповнило всю його душу, зігріло її людським теплом. Теплішають, зігріваються, дещо «згущуються» і наші почуття та симпатії до нього.

І раптом — трагічна хвороба того славного дитинчати, що росло в ракетнім степу на втіху всьому гарнізоніві полігону, всіх обдаровуючи чарівними усмішками, радістю, той страшний, моторошний кінець. Драматична колізія сягає найгострішого свого прояву, набуває трагічного звучання.

І «невеличкий окопчик», який на високому кургані «викопали сержанти для своєї улюбленички»; і офіцери, що несли Оленку над головами своїм ракетним степом, крізь бойові мішені, крізь їх насторожений блиск; і схожий на ніч сліпучий день, і «сльози на смаглих вояцьких щоках»; і схилені в жалобі «незвично чорно-червоні прапори»; і траурна музика двох оркестрів — військового і радгоспного; і те, що бомбардувальники «в той день відмінили свої польоти»; і труби, що «по-удав'ячому поскручувались на оркестрантах, а вони, кидаючи в розвітрений степ біль своїх маршів, музикою бунтуючись проти горя, важко йдуть у тих удавах труб, мов Лаокоони»; і Уралов, який «повні груди болю несе»; і голосіння Галі,— і над усім отим трудним кортежем, що прямує ракетним степом, непередаваний чар чистої дитячої усмішки... мертвої Оленки. Найдорожчої і найріднішої, яка зараз відходила від Уралова у вічність із своєю усмішкою на вустах, з її непередаваним чаром, і мовби промовляла до нього: «Татуську! Я не бачила нічого, крім цих твоїх ракет. Не бачила весен. Цвіту вишневого не знала. Ні синіх рік, ні міст далеких, казково-прекрасних. Я встигла бачити тільки оці грізні блискучі ракети, серед яких прожила своє миттєве життя. Коротким життям зірниць жила я. З'явилась, освітила усмішкою ваш полігон, сьїнула розливом щастя тобі, татуську, і мамі, і вже зараз іду від вас, іду назавжди!»

Тут кожен мазок, кожна деталь, кожен штрих «ударили». Вони немовірно посилюють напругу емоцій, вкрай збурюють і надзвичайно різко підвищують «температуру» наших почуттів. І тим самим змушують нас не лише емоційно співпереживати з Ураловим, а й згодом, коли в невимовній жалобі приїздитиме він на дорогу могилку, разом з ним задумуватись тут, на степовому кургані. Болісно роздумувати над тим, хіба це — сліпа фатальність, хіба «така вже судьба?» А заодно хочеться пристрасно протестувати: «Не повинно бути такої судьби!»

Ми вже повністю настроїлись «на хвилю» думок і переживань Уралова, тому й приходимо разом з ним до переконання, «що ця тяжка драма не минула для нього безслідно, ці згаслі Оленчині усмішки для нього ніколи не згаснуть і ніколи не буде вже він таким, яким був раніш. Глибокий внутрішній струс мовби відкрив йому очі ширше на світ, на саму сутність життя, і те, що раніш його могло й не чіпати, зараз не залишає його байдужим». Бо й нас не залишила байдужими ця хвилююча «історія однієї любові», бо знайомство з нею і в нашій душі викликало «внутрішній струс», який мовби відкрив і нам «очі ширше на світ, на саму сутність життя», подібно Уралову, впритул підвів нас до роздумів: «Чи так жив? Чи так ти живеш? Чи так всі ви, люди, живете?»

А це ж питання, що набули повсюдного поширення особливо зараз, у другій половині ХХ віку, коли так ущільнилось, взаємопереплелось життя на планеті, коли гігантські творчі і руйнівні сили стали підвладні людині, коли над світом нависає зловісна тінь водневої бомби і чорні руки «скажених» і неореваншистів різних мастей пожадливо тягнуться до кнопки...

І те, що ми підходимо до визначного рубежа,— п'ятдесятиріччя творення життя на нових, соціалістичних засадах, і визнані всім світом грандіозні наші успіхи на тому многотрудному шляху, і запалюючий

наш приклад для народів земної кулі, і нові визначні зміни, що характеризують нашу дійсність — всі ці та інші важливі фактори й зумовили посилений інтерес до художнього пізнання людини в усьому багатстві її внутрішнього, духовного світу, так гостро поставили нині питання про самоусвідомлення радянською людиною, нашим сучасником самого себе, своїх можливостей, свого ставлення до суспільства. Все це неминуче наштовхує сучасника на глибоке осмислення пройденого ним і всім радянським народом ратного і трудового шляху, на визначення свого місця і ролі в житті, в ході світової історії. Недарма наш час називають часом великих роздумів.

Звідси й посилення інтересу серед письменників до художнього пізнання людини, помітний крок літератури до ліризму і філософічності. Чи не найбільш безпосередньо це помітно, зокрема, в автобіографічних творах, де на власному прикладі письменник пробує філософськи осмислити долю свого покоління, відкрити ті первісні основи, з яких він вийшов, ті джерела і той ґрунт, що живили його і на яких він зростає.

Тільки минулого року низка творів, розпочата знаменитою Довженковою «Зачарованою Десною», поповнилась повістями М. Нечая «Пора чарівних снів» («Прапор», 1965, № 4), П. Інгульського «Роман Подоляк про себе і про людей» («Каменярь», Львів, 1965), романом М. Чабанівського «Дорога додому» («Вітчизна», 1965, № 12). І романом О. Сизоненка «Білі хмари» («Радянський письменник», К., 1965).

Я не дарма виділяю роман «Білі хмари». Бо ж у всіх трьох попередніх творах, незважаючи на окремі їхні вартості й здобутки, все ж малувато внутрішньої новизни, оригінальних глибоких роздумів про час і про себе. А повісті П. Інгульського явної шкоди завдає ще й «газетність» викладу (і способу думання). Приміром, що, окрім саркастичної посмішки, здатна викликати у читача хоч би така, подана «на повному серйозі» фраза із авторського вступу-заспіву до твору: «Я не кажу про дореволюційний період, бо й сам мучився при капіталізмі тільки перших п'ять років». Ясна річ, подібним стилем викладу не завоюєш уваги і серця читача.

Роман же О. Сизоненка вигідно вирізняється як глибиною філософських роздумів про життя і людину, авторською настроєністю на добре й гарне, так і задушевністю, високою емоційною напругою розповіді. Буквально з перших абзаців твору письменник вводить читача в драматично напружену атмосферу розповіді, «змушує» його одразу підключитись до активного емоційного співпереживання. Вже перші рядки роману — «Дорога буде далека — через всю Україну — з півночі на південь. І сумна — в батькову смерть» — не залишають нас байдужими, відповідно настроюють наші думки і почуття. Тут же висловлена авторська пропозиція проїхатися разом «по цій довгій сумній дорозі», за яку «можна передумати все своє життя і життя своїх батьків», не тільки посилює цю настроєність, а й спрямовує, конкретизує її, ніби позначаючи ті основні віхи, по яких далі розгортатиметься розповідь.

Воднораз отой драматичний початок дає нам змогу відчути й зрозуміти природність глибокої внутрішньої схвильованості оповідача, крайньої напруженості його думок і переживань. Як відомо, в такому душевному стані «внутрішній зір» людини особливо загострюється, сильно зростає її душевна чутливість, як зростає і схильність до філософських роздумів «крупним планом» про ціну і смисл життя, смерті й безсмертя людини.

Хоча подій у романі й небагато (поїздка машиною з Києва в далеку степову Баштанку, зустрічі в дорозі, дві доби біля помираючого батька, спогади про нього і своє життя, про давніх знайомих, — ось, власне, і вся сюжетна канва), однак авторові майже скрізь удається втримувати читачеву емоційно-раціоналістичну зацікавленість. До-

сягається це за допомогою динамічного розгортання небуденних роздумів і переживань оповідача, в образі якого впізнаємо нашого сучасника, що піднявся на рівень духу та інтелекту людини середини ХХ віку. Його загострений «внутрішній зір» дав йому змогу проникливо поглянути на багато дечого в сьогodнішній Україні, збагнути красу, доцільність та історичний смисл життя таких звичайних, нічим, здавалось, непримітних трудівників, як його батько, нелегкою працею, волею, розумом і душевною енергією яких і створена ота нова Україна, все наше сьогodнішнє життя.

Тільки інколи автор зривається з правильно взятого високого тону: то раптом починає кокетувати своєю добротою і людяністю (дивіться, мовляв, ніхто не брав нещасних подорожніх, а я їх підвіз), не помічаючи того, як оці кокетування дисгармонують з усім ладом і напрямком розповіді; то вдається до прямих ремінісценцій з творів Довженка. А в усій історії з розкуркулюванням «доброго» куркуля Буриса, який стільки добра зробив сім'ї оповідача, людям взагалі, і так ідеально своє господарство колгоспникам передав, заабстраговано «гуманістичний» погляд автора стикається з поглядом читача, який не може погодитись з отаким однобічним, виключним освітленням відомого історичного явища.

Та це, швидше, винятки. В цілому ж думки і почуття автора і читача співзвучні. На жаль, трапляються у нас ще твори, які пробуджують у душі читача емоційно-психологічну реакцію, часом протилежну тій, яку хотів викликати автор, або й зовсім не хвилюють інших. Причини того і в авторській пристрасті, погляді на світ і на людину, і в майстерності, високому ступені художньої досконалості зображення чуттєвого й інтелектуального світу героя, тонкості аналізу його переживань і роздумів, і в їх змістовій значущості, в тому, наскільки відповідають вони його внутрішній сутності, наскільки співзвучні вони сучасним думам і хвилюванням людей.

Ота внутрішня сутність героя інколи може зіграти з письменником злий жарт. Наприклад, Ол. Полторацький у романі «Люди йдуть у вогонь» не раз рекомендує читачам свого героя Романа Баклана як людину глибокого розуму, тонкої, чутливої до інших душі. Та ось у перших розділах твору ми бачимо, як на початку війни Роман їде тяжкими прифронтовими дорогами, бачить страждання тисяч людей, кров і смерть, і — думає в основному тільки про Ірину Вознесенську, про те, чи пощастить ще хоч раз її зустріти. Читаємо ми це все, і від авторських рекомендацій каменя на камені не залишається.

Щось подібне маємо й у романі «Друзі не зраджують», автор якого О. Гурейв усіляко намагається «піднести» свого головного героя Сергія Сурмача, ставить його у «найвигідніші» ситуації, неодноразово підкреслює і розвиває думку: Сурмач хоча ще й початківець, але справжній поет, людина тонкої душевної організації, глибока, змістовна... Відповідно й сили у творі розставлені: проти Сурмача виступають звичайно ж тільки критики-кон'юнктурники та бездарні літератори модерністського напрямку, а за нього — всі інші, народ.

Однак після ближчого знайомства з цим ще не визнаним «поетом», просто незручно робиться за тих персонажів першого й другого плану («народ»), які мало не ниць падають перед оцим ординарним графоманом, набундюченим недоуком, з якоюсь важко пояснимою поблажливістю ставляться до далеко не невинних «пустощів» і різних вибриків невизнаного «генія», людини духовно дрібної, ще й до того підлуватої, морально неохайної.

У романі «Намисто» В. Кучер прагнув підняти проблеми комуністичного виховання сучасної молоді, показати, як народжуються в її мисленні і моралі паростки нового, комуністичного, відтворити ріст і змужніння бригад комуністичної праці. Що й казати, задум вартий

уваги, бо хоча про бригади комуністичної праці вже написано й чимало, однак яскравих прикладів глибокого художньо-філософського осмислення цього патріотичного руху сучасності, проникливого розкриття його суспільно-моральної новизни, людинознавчої цінності, за якими б проглядалось глибше його перспектива, ми досі фактично не мали.

Доволі ясна й естетична настанова письменника: показати молодого сучасника, який вирішує жити і працювати по-новому, без ідеального глянцю, в натуральну, так би мовити, його величину, представити його читачеві прямо вихопленим з потоку життя, з реальної повсякденності, з усіма її труднощами, суперечностями, перемогами і невдачами, всією її внутрішньою наснаженістю. Що ж, усе це давало підстави сподіватися на цікаву зустріч з життям, з тими, хто без галасу і помпи сьогодні творить його в коженденних трудах своїх, хто становить його основу.

Жаль, що й на цей раз сподіванням читачевим не судилось здійснитись. Знайомство з цікавими, духовно змістовними молодими сучасниками, які хай ще й «бродять» і помиляються часом, але невтомно і пристрасно шукають смислу життя, свого місця, — не відбулось. Не відбулось, бо мізерним виявився ідейний та інтелектуальний багаж і комсорга Олесі Тиховод, і членів дівчачої молодіжної бригади Іскри Величай, Ольги Чередник, і молодого робітника Андрія Мороза.

За задумом, Олеся мала бути чимсь на зразок душі молодіжного колективу, живим втіленням його совісті, честі, носієм його високих роздумів про життя. І вона скрізь намагається філософствувати, але ой як то виходить у неї казенно-примітивно. Вона не пропустить жодного випадку, щоб не вичитати дівчатам «моралі». Але ж та «мораль» цілком серйозно читається з приводу речей найелементарніших і своєю формою і змістом (до речі, як і майже всі Олесині думки і переконання) не піднімається вище рівня передовиці з багатотиражки.

Ще примітивніший і убогіший світ «дівок на порі» Іскри Величай та Ольги Чередник. Для першої з них головна мета зводиться до вузько-егоїстичного інтересу — не втратити жениха, вийти заміж, звити своє домашнє кубельце. Задля цього вона йде, не задумуючись, на обман і брехню. Її роздуми, турботи, погляди на світ і на оточуючих пропускаються крізь вузьку призму, в ній і концентруються. Недалеко відійшов від них і електрик Андрій Мороз.

Правда, через якийсь час молоді герої освоюють якісь елементарні норми людської поведінки і порядності (не украдь, будь чесним і т. п.). І письменник розчулений таким їхнім зростанням. А читачеві зовсім не до того, бо замість складних, цікавих, змістовних молодих сучасників своїх зустрівся він з людьми спримітивізованими і здрібненими. Авторський приціл на «простоту», «звичайність» тут явно призвів до спрощеності.

Прикладом марних намагань авторів викликати співпереживання читача може бути і немала група творів, увесь «драматизм» яких тримається на тому, як скоро закохані (одружені), що посварились із-за якоїсь дрібниці, зуміють, нарешті, порозумітися. При тому, вони для більшої «повноти життя» ніби мимохідь встигають ще: а) перевиконати виробничі норми і вийти в передовики; б) більш-менш детально переповісти одне одному технологію виробництва, в якому обое зайняті; в) знайти, нарешті, загублені громадські гроші, власного комсомольського квитка, перемогти на спортивних змаганнях і тим самим повністю відновити своє добре ім'я; г) завершити будівництво якоїсь ударної будови чи добитися рекордного врожаю кукурудзи, гороху; д) і, звичайно ж, викрити «керівного» бюрократа... Ну, а коли всі «страсті-мордасті» на тому лише й трималися, що жінка не працювала, а отже, й «прогресивно» оміщанювалась, — то з виходом її на роботу закінчувався й... надцятий аркуш роману і вся «душерозпинаюча драма».

Ясна річ, усі оті мізерні переживаннячка дрібних і нецікавих стандартних «персонажів» з не менш стандартними і приблизними «конфліктами» і «проблемами» цих творів спроможні були викликати у читача тільки почуття жалю за марно витраченим часом.

Та це вже здебільшого явища кололітературного порядку. Наша ж розмова про літературу. Хоча, як ми бачили, і в ній, на жаль, трапляється, що казенна стандартизація роздумів і почуттів позитивного (за задумом) героя приносить йому непоправну шкоду. Бо герой з кучим і примітивно-стандартним внутрішнім світом не здатний викликати до себе інтересу і симпатії читача, а, навпаки, викликає якесь внутрішнє відштовхування, антипатії...

Змістовність, великий «синтезуючий заряд», який несе в собі образ героя,— річ абсолютно необхідна для того, щоб образ цей дійшов до читача, зацікавив його, відкрив йому якісь нові риси і грані духовного досвіду народу, переконливо показав ті визначні зміни, що відбуваються в народному характері, його розвиток і збагачення у зв'язку з поступальною ходою історії.

Саме художній розробці народного характеру, дослідженню і філософському осмисленню найважливіших проблем, явищ і процесів життя й були присвячені «Поема про море» О. Довженка, «Правда і кривда» та трилогія «Велика рідня» М. Стельмаха, «Людина і зброя», «Тронка» О. Гончара, «Вир» Г. Тютюнника, «Сестри Річинські» І. Вільде, низка інших повістей і романів, які насамперед і «дали обличчя» українській прозі останнього десятиріччя, визначили основні напрями її творчих пошуків.

Плідно продовжується ця традиція і сьогодні. З новіших, найбільш показових прикладів такого плану тут варто було б назвати романи М. Рудя «І не сказала люблю (Боривітер)» («Радянський письменник», К., 1964) та І. Чендея «Птахи полишають гнізда» («Радянський письменник», К., 1965). Із значною долею умовності я ставлю ці твори поряд, бо надто вже вони несхожі ні за авторським баченням життя і людини, прийомами і способами їх відображення, ні за матеріалом і тематикою. Разом з тим є в них і спільне щодо головної, так би мовити, лінії. Перш за все, воно — у прагненні авторів художньо дослідити всю складну багатоманітність зв'язків людини із суспільством і епохою, змалювати монолітні образи героїв, за життям і долями яких виразно б поставала значно ширша, масштабніша проекція — доля народу.

Тісно переплітається, а точніше, навіть не «переплітається», а нерозривно злита доля героїв роману М. Рудя з історичними шляхами країни. Це вони — Запорожці, Кременчуки, Чубарі — були відчайдушними бійцями соціалістичної революції. Це вони в голодні пореволюційні роки нагодували людей, усю країну хлібом. Прокладали перші борозни на колективній ниві. Зварили перші ковші радянської сталі. У грізну годину Вітчизняної війни грудьми захищали рідну землю. І сьогодні, — подібно до гордого і недрімливого Боривітра, символічними картинами «сонячної вахти», якою починається і закінчується твір, — вони незмінно несуть велику вахту нового життя: плавлять метал і добувають вугілля, вирощують хліб і завітчують землю садами, невтомно ведуть бій за людину, за утвердження нової моралі і нових взаємин між людьми.

Крізь усі найважливіші етапи майже півстолітнього шляху, пройденого нашою країною, проводить М. Рудь своїх героїв, показуючи, як у процесі творення нового життя оновлювався, збагачувався національний характер, як Запорожці, Чубарі, Кременчуки, Гриціоні виростили в нових людей, у чиїх образах бачимо стільки прикмет сучасності.

Новелістична побудова роману дозволила авторові сконцентрувати увагу на головному, на тому, що несе основне ідейно-художнє наванта-

ження, поєднати широту й історичну масштабність охоплення життя з глибиною і конкретністю зображення, з пильним проникненням у мікросвіт окремої людини. Майже всі позитивні герої твору — самотні індивідуальності, монолітні народні натури, в яких усе крупне — і діла, і мрії, і душі. Недарма у зображенні їх природно поєднуються масштабність, узагальнюючі (аж до символу включно) мазки з конкретними деталями і штрихами, найтоншими психологічними нюансами.

Знайомство з такими героями, як Онисим, Гордій, Пилип, Тихін, Пріська, Катря Запорожці, Антон Чубар, Варивон Кременчук, Юрко не тільки викликає інтерес, а й хвилює читача. Адже душа людська завжди тягнеться до високого і прекрасного. Люди по-справжньому змістовні й красиві, люди широкої душі, щедрої на любов, добро і труд, завжди і цікавлять і хвилюють.

Те хвилювання у багатьох випадках вдається авторові посилити зображенням нелегкої, часом драматичної долі своїх героїв — борців за правду, чистоту життя і душ людських, за благо і щастя для всіх.

Тяжку драму переживає одчайдушний «вершник революції» Онисим Запорожець. Здавалось, досяг він свого, мрію свою здійснив: засіває пшеницею власний лан широкий, «від обрію до обрію, щоб всі їли паляниці». Але й не згледівся, як забігали на полях колгоспних «вертляві трактори», як його бойові побратими стали «тисячогектарними господарствами орудувати». Тоді й відчув старий будьоннівець, що «не той ланок засіває», «відстав», почав «пасти задніх». Душевну тугу посилює ще й одруження сина Гордія з красунею Пріською, на яку і самотній немолодий Онисим було оком накинув. Як жив неординарно, не на мірку загальну, так і помер цей відчайдушний рубака і великий сівач. І вже мертвого знайшли його весільні гості «лежачим навznak на воросі зернистої пшениці» в коморі.

Гірка доля спіткала й Онисимового сина, «ківшара перших п'ятирічок», знатного сталевара Гордія. По злісному доносу несправедливо зробили його «ворогом народу» в 37-му. І тільки на фронтах війни відшукався слід хороброго розвідника Гордія Запорожця. Відшукався, щоб навіки обірватись на аксайському рубежі, де п'ятдесят два легендарні герої чесно наклали головами, так і не пропустивши танків Гота, що рвалися на допомогу оточеній армії Паулюса. Правда, про цей подвиг батька ще довго не знав його син, сталевар Петро. І ще довго, наче прокляття, нависатиме над ним печать підозри і неповноцінності як над сином «ворога народу».

Командир танкової бригади у відставці, весь зраний і зшитий Тихін Запорожець подумав, що заслужив відпочинок, тихе, спокійне життя для себе. Та виявилось, що рано він «зробив привал». Забувши, що не у всіх ще є хороший дім і хліб на столі, відійшовши від боротьби за людське щастя, він сам відчув себе зайвим і непотрібним у житті...

У цих та подібних випадках письменникові вдається заволодіти читачевими думками і емоціями ще й тому, що за описаними в них особистими незгодами і драмами героїв постають значні суспільні проблеми і явища. І навпаки, там, де немає драматичної і емоційної напруги в переживаннях героїв (дещо «полегшене» перевиховання колись знатного вибійника Алакпера Мамедова, який зазнався, почав спекулювати своєю славою, жити і працювати заради себе, власної слави і заробітків), де в роздумах і почуттях героїв замість глибини і новизни превалюють «стандартні», загальновідомі речі (резонерствування Дениса щодо того, як «правильно» треба жити), — там і читач залишається байдужий...

Та це винятки, в основному ж роман «І не сказала люблю» будить

думку і почуття, викликає сердечне ставлення до своїх героїв, людей цікавих, змістовних і красивих.

І. Чендей досягає отого сердечного ставлення читача до зображуваного дещо іншим шляхом. Його роман «Птахи полишають гнізда» — розлоге реалістичне колоритне полотно про вчорашнє і сьогоднішнє життя Закарпаття, чарівну його природу, чудових його людей. Розповідь у творі, подібно до природного, повсякденного перебігу життя, ведеться плавно, неквапливо, навіть, часом здається, з надмірною конкретизацією. Але то тільки на перший погляд. Насправді ж, і багатобарвні, мальовничі, одухотворені картини природи, і зображені з великою достовірністю, «наочністю» деталі інтер'єра, обставини дії не тільки самі по собі викликають інтерес, дають естетичне задоволення, як кожна оригінальна майстерно зроблена річ, а й несуть активну творчу функцію, допомагають глибше заглянути в душі героїв, краще зрозуміти, чим і як формувалось і визначалось багато що в їхніх характерах, психології, світогляді.

У центрі художнього дослідження образ селянина-верховинця Михайла Пригари та його дружини Василяни. Це — неповторні людські індивідуальності й разом з тим — типи, виписані з великою реалістичною повнотою і переконливістю. Саме на їх прикладі вдалося письменникові найбільш повно і проникливо зобразити характер верховинця — не лише розкрити джерела, причини, обставини, що формували його, а й показати, як нове, що безперестанно вривається в наше життя, змінює, оновлює народний характер.

Авторові пощастило глибоко проникнути у внутрішній світ своїх героїв, показати найтонші їхні душевні порухи, роздуми, почування, переконливо розкрити психологічну підоснову їхніх дій, вчинків, устремлень. І тим самим зробити близькими, душевно привабливими для читача цих одвічних трударів, людей чесних і добросердих, по-хліборобському мудрих і розважних, людей тонкої душевної організації, таких чутливих до природи й краси.

Написаний барвистою, образною мовою, проїнятий тонким психологізмом, роман «Птахи полишають гнізда» доносить до нас живий подих життя Зеленої Верховини, допомагає краще розгледіти і зрозуміти високий смисл і красу трудової людини. І тим бере за душу...

* * *

Ми спинились лише на кількох у якійсь мірі показових прикладах того, як сучасні українські прозаїки шукають шляхів до душі читача. Ясна річ, в одній статті не розкриєш такої об'ємної теми, як емоційно-чуттєвий вплив літератури на читачів. Просто тут хотілося підкреслити, що у своїх розмовах про художні твори ми ні на мить не повинні забувати про цю надзвичайно важливу обставину.
